

470 Óh szabadság! Tág a kebel,
Óh áldott rónaság!
Hol botor hegy nem felesel
Hallván Isten szavát.
Hol a nap soha nem fedett
Vad bércvállak megett.
— S egy ép tűz útban összveforr
Nyúgottal a Kelet!

475 S te népem búsongó magyar!
Az ősi sík felett,
Feléd nyílik e rezgő kar,
Szám téged emleget.
480 Feléd, feléd indul fiad
S öledben éled csak,
A nagy világban idegen,
És teste lelke rab. —

704.

ARANY — GYULAI PÁLNAK

NKőrös. jun. 7. 1855.

Kedves Palim!

Ideje volna beváltanom ígéretemet, s megküldeni az autobiographiát, melly iránt felszólítottál. Megvallom, hozzá is fogtam, nagy tudós képpel, amúgy a 3-ik személyben beszélvén magamról, mint afféle *elhunyt* celebritásról, de megijedtem tőle, halva képzelvén magamat. Most tehát röviden, <elso> a tények elsorolására fogok szorítkozni: állítsd belőle össze, a mit tudsz. Toldinak se küldök mást, használhatja a tiedet, ha kell neki.

10 Születtem N. Szalontán, Biharban, 1817. A *napra* nézve nem vagyok egészen tisztában. Szüleimtől mindig azt hallám, hogy azon vasárnap volt az, melly Gergely és József nap, tehát mart. 12—19 közt esik, (ezért előbb *József*nek is akartak keresztelni. Hogy jutottam a *János* szép névhez mégis; nem tudom.).
15 — de később keresztelő levelem az anyakönyvből kivonatván, megütközve láttam, hogy mart 8án már meg is kereszteltettem s így szüleim tévedhettek, s tekintve a szokást hogy nálunk 8-d napra keresztelnek a születés után s nálam sem volt ez alól

kivétel, *mart. I. gondolom a napot megállapíthatni*. Egyébiránt
20 apám kevés földdel s egy kis házzal bíró földmives volt. Apám
György, anyám *Megyeri Sára*. — Szüleim már mind ketten öre-
gek, mikor születtem, s én egyetlen fiok, a menyiben legidősb
leányok már régóta férjnél vala, (nálam annyival korosb hogy
25 első gyermeke velem egykorú) a többi számos testvéreim pedig,
kik közül én egyet sem ismerék, előttem mind elhaltak. Így hát
én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza, szerettek is az
öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak, és
rendkívül vallásosak lévén, e hajlam rám is korán elragadt:
30 az ének és a szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngé
lelkemnek, s a kis bogárhátu viskó szentegyház vala, hol fülem
soha egy trágár szót nem hallott — nem lévén cseléd vagy más
lakó, mint öreg szüleim és én. Azt hiszem, hogy a kora komolyság
ettől van kedélyemben. Testvéreim nem voltak, más gyermekkel
35 ritkábban volt játszani alkalmam, természetes, hogy a lélek
komolyabb irányt vőn. E mellett tanulékonyságom a szalontai
nagy világban némileg szokatlan jelenség gyanánt tűnt fel. A
zsoltárokat, a biblia vonzóbb történeteit — emlékeztem meg-
haladó idő előtt, hallásból már elsajátítottam, — alig 3—4 éves
40 koromban apám, ki értelmes, irástudó paraszt ember volt — ha-
muba irt betűkőn megtaníta olvasni, ugyhogy mire iskolába
adtak, hova módnélkül vágytam, s a mi nem erős testalkatom s a
szülék féltékenysége miatt csak 6-ik esztendőskoromban történt,
már nemcsak tökéletesen olvastam, de némi olvasottsággal is
birtam, természetesen olly könyvekben, mellyek kezem ügyébe
45 kerültek s mellyekhez inkább vonzódtam, mint bibliai történetek
énekek, a ponyva irod[alom] némelly termékei etc. A tanító,
megpróbálván, rögtön, a mint felvittek, elsőnek tett osztályá-
ban, s e helyet folyvást megtartottam. A többi tanítók, s a nő-
50 vendékek a nagyobb osztályokból, sőt külső emberek is, cso-
dámra jártak, s én nem egy krajcárt kaptam egy vagy más pro-
ductióm jutalmául. (Többek közt apám, ki diákos ember is volt
egy kissé, a latin *Pater noster* és *Credo*t, az egyes szavak értelmét
(Jacotot modorában!) magyarázván meg csak, betanította volt
— ez volt productióimban a legnagyobb csoda). Az iskolázás
55 folyvást kitűnő sikerrel haladt előre (Szalontán perse, hol 1 rec-
tor és 5 altanító alatt, úgy nevezett *particula* volt s lehetett
végezni poesist, rhetoricát) de a mellett minden könyv, a mi
kezem ügyébe került, mohó vágygyal lőn felemesztve. Gvadányi,
a *Hármas historia* (Halleré), Erbia, s több e féle dolgok, Decsi
60 *Osmanographiája*, *Fortunatus* s mit én tudom miféle grapsák a
ponyva irodalom egész özönével együtt, az egész városban fel-

kutatva, elkölcsönözve, és megéve lőnek. A bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer, háromszor is, stb. s még a grammaticai osztályba alig érve, már nem tartottam nagyobb embert, mint a könyv, főleg versíró — megis próbáltam a rímeltést, 65 mellynek tárgyát iskolai játszasközbeni kalandok képezék. — Valahára eljött a költészeti osztály s én halommal irtam verseimet. Sajnálom, hogy ezek közül semmi sincs meg; rectorom a tisztázatot magához vévén, fűnekefnak mutogatván, s elvivén 70 magával. Arra emlékszem, hogy mielőtt a nagyobb világ tudná, a szalontai *kis* világ s a környék már akkor úgy ismert, mint *afféle poétát* s ez nem kevésé hízelt hiúságonnak. (*Tisza* még nem régebben is felhozta, ő is, mint tractualis gondnok, emlékeztvén rám, milly híres *kis poéta* voltam.). — A honi 75 költészet új iskolája már akkor (1831) teljes virágában volt, de én azt nem ismertem még. Tanítóim, a Debreczenben beszítt hajlamuk szerint, Csokonait tűzték elem példányul, kit igen szerettem, s Kovács Józsefet, kinek bámultam rímeit. Kovács Pál (most debr. gymn. igazgató, akkor szalontai *co-rector* majd 80 rectorom) társalgásának, útmutatásának, tanításának sokat köszönök e részben. De a római classicusokat — Ovid, Virgil — Horacz — is nemcsak örömmel tanultam, hanem igyekeztem az iskolában nem olvasott helyeket is átbúvárlani, valamint egyéb, az iskolában nem tanítottakat is, mikhez hozzá férhettem, Juſtint, Curtiust, Livius néhány könyvét <péld> Eutropiust, Svetoniust, a scot Buchanán latin verseit etcet., melly *lectura* által gyarapodtam a latin nyelvben. Verseket is e nyelven, az akkori divat szerint, irogattam, millyenek lehetnek, nem tudom most 85 már megítélni. Megismertem *Tassot*, perse rosz magyar prozai fordításban (Tanárktyól) és *Milton Élv. paradicsomát* (Besse-nyeitől) a *Henriast* (Péczelitől) Vályi Pártos Jerusálemét, Gáthi „Mármaroszi éhségét” Dugonics regényeit s több hasonló teremtményeit az epikai múzsának; szóval olly magyar irodal- mat, melly az előtt fél századdal volt divatjában. Mert a vidéki 95 közönség jobbadára még mind ezeken rágódott, — az új iskola coryphaeusai Szalontára nézve még nem léteztek. Első tüne- mény előttem az *új világból* a *Lant* s egy Aurora volt, de az új modor, mellybe nem nőttem volt bele magamat, rám nézve in- kább idegenítő, mint vonzó vala. — Így folyt le a szalontai 100 tanpálya, mellynek pár utolsó éve már nem a jó szülék közvetlen felügyelete alatt telt el — mert hogy őket további költségtől meg- kíméljem (t. i. ruházatra és könyvekre) s a collegiumi tartóz- kodás első pár évét is lehetővé tegyem, a tanulás mellett tani- tottam is, s mint ilyen az iskolában laktam, kevés előnyére

105 akár szorgalmamnak, akár erkölcsömnek. Mert e *particulák* mind megannyi collegiumok akartak lenni, kicsinyben, férfiasságot keresven benne, ha a főiskola bravour-csinjait, mellyekről sok anecdota szivárgott hozzánk, utánozhatják. Mindazáltal engem jó szellemem nagyobb kihágástól megőrzött, szorgalmam sem csüggedt szembeállónak: de anyagi reményem, miért a praeceptorságot felvállalám, igen szegényül ütött ki. Hogy is ne? 110 rossz tartás mellett az egész évi jövedelem alig ment 100 vltra *strictissimo calculo*, s én nem tudtam ezzel gazdálkodni. Debrecenbe alig vittem annyit, hogy a *beöltözés* költségét fedezhessem, hazulról nem vártam, de tudván, hogy szüleim, ha a kis házat fejök felül, s a pár köblös földet *szájokból* el nem adják, nem küldhetnek, nem is kértem. E helyzet iszonyú volt rám nézve. Hány kiussza így a collegiumot? Nekem nem volt erélyem küzdeni. Kedvem a tanulástól elment, s márcziusban Kisujszállásra mentem, ideiglenes tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezzek tanulmányom folytatására. De e tél mégsem vesztet el egészen, 120 (bár a collegiumi kárczimborák) ha keveset tanultam: annál többet olvastam. Megtörtem a német grammaticát, az új iskola költőivel megbarátkoztam sőt, egy nagyobb diák francia nyelvtana kezemre esvén, a francia nyelv elemével is megbarátkoztam. 125 Kisujszálláson Török Pál az esperest [így!] s Pesti pap volt a rector. Könyvtára a hazai és külföldi irodalmat válogatott munkákkal képviselte, s az szívesen nyílt meg számomra. Olvas-tam éjjel-nappal, ha hivatalom engedte. Itt a hazai — főleg az 130 új költői iskolához tartozó — olvasmányaimat mindinkább kiegészítém, Virgil Aeneise pár könyvét hex[ameterben] lefordítám, (rég eltéptem) s a németben Schillerig vittem. Új erővel s buzgalommal, de szinte sovány erszénnyel visszamenék Debreczenbe, olly jó ajánlatok kíséretében a kisujszállási pártfogók részéről, 135 hogy professoraim azonnal különösebben figyeltek rám, s őszig a gradus elejére vergődtem. Anyagilag is segítve lőn rajtam, egyik tanár (Erdélyi) kis leányát bízta tanításom alá, egyéb jelei sem hiányzottak a figyelemnek tanáraink részéről, — de én, kalandos életpályáról ábrándozva, únni kezdém az iskolai egyhanguságot, hosszallani a pályát, majd *festő*, majd *szobrász* vágytam lenni, a nélkül hogy tudnám, mint kezdjek hozzá: 140 végre 1836. februárban önként, *minden anyagi vagy erkölcsi kényszerítés nélkül*, odahagyám <D> a collegiumot, soha vissza nem térendő. —

145 Eddig van, barátom, életem első időszaka, s itt következik a fordulat. Jelenlegi állásom, hol a külsőre is kell tekinteni, nem engedi, hogy életrírásom teljes legyen. Ha meghalok, ám jegyezze

föl a biograph — ha lesz. De neked megvallom — *privatim!*
és te nem fogsz visszaélni bizalmammal. Fáncsi László etc.
150 jeles szintársaságot tartván akkor Debreczenben, én, hamár
szobrász nem leheték Ferency mellett, könnyebbnek találtam
Thalia zászlója alá esküdni. Elhatározásom mindenkit megle-
pett. Magok a tanárok e szokatlan jelenséget, hogy legjobb
tanulójuk egyike, csupán a művészet iránti vonzalomból, minden
155 anyagi kényszer nélkül, komédiássá akar lenni, a hivatás két-
ségtelen jeléül tekinték. Erdélyi, pártfogóm, mit se szólott ellene,
sőt az agg Sárvári magához hivatott, szavaltatott (s akkor
szép csengő hangom volt) és énekeltetett, s elégtelten ajánlá:
„csak Sekszpírt! Sekszpírt domine!” Így lettem én színész,
160 azontúl is folytatva tanóráimat Erdélyi leányánál, azontúl is
hozzájárva ebédre, mig Debreczenben voltam. De a debreczeni
társaságot egy színészi intrigue, nekem egész váratlanúl, fel-
bontotta, s april 1^{én} szét oszlott az, a nélkül, hogy hozzám valaki
szólt, vagy sorsomról intézkedett volna, kivéve hogy *Hubay*
165 néhány ujonczot (köztük Hegedűst ki kevéssel én előttem állott
volt be) néhány más vidéki kóborokkal együvé verbuválván,
az indulás perczében engem is megszólítottak, hogy követném
sorsukat. Nekem nem volt mit tennem. Haza, öreg szüleimhez,
kik belőlem *papot* vártak? Vissza a collegiumba, honnan olly
170 magas reményekkel távozám? Ez mind kettő lehetlennek
tetszett előttem s így Hubayhoz csatlakoztam, annyi időt sem
vehetvén, hogy szállásomról ágyamat és ládámát fehérenemüm-
mel s könyveimmal együtt magamhoz vegyem — de nem is fért
volna a szekérre, hol kezdő színésznek *nem competál* ennyi lomot
175 hordani. NKároly majd Szathmár, végre Máramaros-sziget lón
vándorlásunk Eldoradója. Képzeld a nyomort! padon hálni,
kabáttal takarózni, s kölcsön kérni ruhát, mig az ember mosat.
És ez rajtam történik, kit szegény öreg szüleim, minden vagyontalanságok mellett, kissé mégis elkényeztettek. Rajtam, ki u. n.
180 *élelmes ember* soha sem voltam, rajtam, kit éltemben *minden*
legkisebb csekélység végtelenül affligált. Ha volt is kedvem a
színészethez, a mint, hiszem, Debreczenben, jó társaságnál, volt,
— végkép elment az, e lumpok közt, e mellett az öntudat kigyói,
szegény apám s anyám nyugtalansága, <ölt> martak éjjel, nap-
185 pal. Magánosan bolyongék Sziget hegyein, az Iza partján, — el-
mélkedtem, vezeklettem. Egy nap, hasonló gyötrelmek közt álom
ért rám, — s jó édes anyámat halva láttam. A benyomás olly
erős volt, hogy többé nem vethetém ki fejemből, ellenállhatlan
ösztönt érzék hazamenni, de mikép? Sziget Szalontához, az ál-
190 talam ismert úton kerülve, körülbelül 50 mérföld. A directorhoz

Hubayhoz fordulék, egy *huszast* kértem tőle, lehető díjamból, de fölöslegesnek láttam vele közölni szándékomat. Egy zsebkendőbe kötém egész vagyonomat, — kimentem a piacra hol 8 pengő krból egy cipót s egy kevés szalonnát vettem, azzal megindultam egyedül, gyalog. Első éjt az erdőben töltém, oláh fuvarosok tüze mellett a többit korcsmapadokon, — s így végre Szatmáron, NKárolyon, Debreczenen át, 7 napi gyalog vándorlás után hazahoztam, nem nagy örömeire szüleimnek. E szakaszát élettemnek csupán így szeretném összefoglalni:

„Néhány havi sanyarú vándorlás s hányattatás után, mi életében forduló pontot képez, u. azon év nyarán, már Szalontán leljük őt stb. —”

De az 1836-ik év még nem meritette ki csapásait rám nézve. Alig pár hétre hazaérkeztem után szegény jó anyám meghalt, choleraiban, hirtelen. Apám, az én kóborlásom ideje alatt szeme világát teljesen elveszté (mi néhány év mulva ismét, orvoslás nélkül, megjött) — s most nézni a galambösz öreg embert, jó társát, egyedüli támaszát siratva, mint *gyermek!* Ha eddigi viszontagságom meg nem tanított volna is, hogy belőlem sohasem lesz *nagy ember*: most föl kelle ébredni a kötelesség érzetnek, s meggyőzni engem, hogy ősz atyámat nem lehet, nem szabad többé elhagynom. Elhatározám vele lakni a kis házikóban, mellyet nem akart elhagyni hogy leányához költözzék. A város és egyház előljároi részvétellel tekinték sorsomat, — még azon ősszel megválasztának ú. n. *correctornak* (tanító a rector után, de jobb fizetéssel és több önállósággal mint a többi altanítók) — jóllehet e hely tavaszig nem lett volna üres, s így kedvemért egyszerre 2 corrector lón. Egy darabig atyámmal laktam, majd őt néném magához vévén, az iskola épületébe költöztem én is. E hivatal, mellyben a magyar s latin grammaticai osztályokat tanítám, 1839-tavaszáig tartott, akkor egy évig irnok a városnál, aztán rendes aljegyző lettem, nem *megyei jegyző*, mint Kertbeny írja. 1840 novemberében, 23 éves koromban, megházasodtam, szívem régi választását követvén. Ez idő alatt, 1836—40, nem szüntem meg folytatni olvasmányaimat, de inkább csak szórakozásból, mint ábrándos céljaimat létesítendő, mellyekről, ha nem mondtam le végkép, nem volt reményem őket valaha elérni. De izlésem így is a jobb könyvekre vezette választásomat, s inkább olvastam olytat, miről hallottam, hogy remekmű, mint olytat, mi több mulatságot ígért ugyan, de kevésbé volt nevezetes. Shakespeare német fordításait ekkor forgattam először, — s különös hogy egy bizalmas körben (1836) Bánk-Bánt elébe tevém Stibornak, miért illően ki is nevettettem. Homéért is

elővettem ottan ottan, küszködven a nyelvvel, melyből <nem
235 sokal>, alig tudtam többet, mint az iskolában tanulhattam s az
nem volt sok. (Plutarch életrajzaival már Debreczenben birkoz-
tam volt hasonlólul). Mind ezek czéltalan erővesztéseknek lát-
szottak, s mégis ösztönt érzék tenni, — keresni a nehezet, még
mulatságból is. A franciában Telemaque és Florián után Moliere-
240 be kaptam, a mi nagy feladat volt, — s Crebillon rém drámaíval
gyötrém magamat. Mindez házasságomig tartott, akkor föltet-
tem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak,
családomnak, lenni közönséges ember, mint más.

Pár évig meg is állám fogadásomat. Az új a kedves viszony,
245 mellybe léptem, elszórt, boldogított, hirlap is alig fordult meg
kezemben. Szándékom volt gazdaság után látni, mellyhez nem
birtam elég ügyességgel, aztán hivatalom apró dolgai folytonos
jelenlétemet igényelték a tanácsházánál. Csak az est — a késő
est volt enyém, s azt olly boldogul tudtam tölteni. 1842 tavaszán
250 Szilágyi István, az író, <jött> egykori iskola társam, jött, mint
rector, Szalontára; ki már ismételve koszorút nyert a Kisf.
társaságnál s az Academia, épen Szalontán léte alatt 100 arany-
nyal jutalmazá nyelvtani munkáját. Barátom, később asztali
társam, tehát mindennapos vendégem lévén, természetes,
255 hogy a társalgás legtöbbször irod[almi] tárgyakról folyt. Ő min-
den könyvet, mi szeme elé akadt, hozzám hozott, kéréstlen, sok-
szor tukmálva, ellenemre. Majd a görög tragicusok fordítására
unszolt, mellyeket akkor a Kisf. társaság kezde kiadni (s így állt
előle egy *Philoctetes*) majd dolgozatait olvasta fel, s kérte ki róluk
260 véleményemet, majd angol nyelvtant hagyott nálam, melly
nyelvet akkor ő sem értett, curiosum gyanánt. S én addig forga-
tám ez utóbbit, addig nevettem az olvasás bizarrságain, addig
törtem Hamlet magánbeszédét, mellynek egy angol nyelvtanból
sem szabad hiányzani, hogy kedvet kaptam a német Shakes-
265 pearet összenézni az eredetivel. A munka nehéz, de annál inger-
lőbb vala: egy debreceni vásár meghozta nekem *János király* és
II. Richard olcsó stereotyp kiadását, — remekebb művei a nagy
mesternek nem lévén kaphatók. És nem sokára János király
magyar jambusokban szólalt meg, hogy ismét elhallgasson.
270 Később (1848) midőn a nyelvben már járatosb valék, újra elő-
vettem fordítani Shakespearet, de az eredmény, a közbejött
politikai viszonyok miatt, néhány töredéken kívűl, csak az lőn,
hogy nevem, mint Sh. egyik fordítójáé, a Petőfi Coriolánja
czimlapjára került. Visszatérve az előbbi korszakhoz — én tehát
275 ismét beléestem az olvasás ragályába, a nélkül, hogy komoly
szándékom lett volna valaha mint író, <komolyan> föllépni.

De nehéz volt ellentállnom a kísértésnek. (1843 nyarán Pestre és Bécsbe tett rövid útam — hivatalos minőségben, szélesíté ugyan egy kevéssé látkörömet, de mint ide nem tartozó, egészen kimaradhat.) — Egy falusi beszélyem némi tetszéssel fogadtott az Életképekben. 1845 nyarán a megyei élet kicsapongásai, mellyek szemem előtt folytak, némi satyricus hangulatot gerjesztének bennem, és megkezdém, minden előleges terv nélkül, írni az *Elveszett alkotmányt*. A darab, eredetileg, nem volt a nagy közönség elibe szánva, csak magán időtöltésül kezdék abba, hogy kiöntsem bosszuságomat, mire más térem nem igen vala, nem tartozván a kiváltságos osztályhoz. (NB. Nagy apám nemes volt, s apám, a kutyabőrnek birtokában, nem vala képes visszaszerezni a kiváltságot, minthogy erdélyi fejedelemtől (I Rákóczi György) nyerte volt azt a család). Hivatalommal, mint főnebb érintém, napestig el lévén foglalva, tudtam időt nyerni, százával önteni ama *szép* hexametereket, s tovább hurczolni a rám nőtt, a mind inkább szélesedő költeményt, a mint épen a pillanat szeszélye hozta magával. Időközben a Kisfaludy társ. jutalom hirdetése *vig eposra*, melly figyelmem először kikerülte volt, nyár folytában ismételtetett — s én e véletlen öszszetalálkozás által meglepetve, siettem satirai eposomat befejezni s felküldeni. Ha Szilágyi még Szalontán van, kétségkívül tűzbe dobtam volna: de ő még 1844. bevégezte a rectori hivatalt s a Szepességre majd Pestre végre Szigetre ment. Engem egy részről a 25 arany csiklandott — szerettem volna látni hogy <néz ki> érez az ember, ki irod[almi] téren jutalmat kap; más részt ugy sem volt *mit féltennem* ismeretlen nevemen. Különben, hogy már a munka folytában éreztem annak tökéletlenségét, annak magában e költeményben elég nyoma van. A VI. énekben az *idő malmáról* szólván melly mindent, még az irod[almi] műveket is leórli garadján, föl említve némelly rosz könyveket, e sorok következnek saját munkámról:

Ott jön az én *könyvemnek öt első éneke* is már . . .

Oh jaj! a mélybe zuhant, honnét pora jegytelenül fog

Hullani majd az örök feledékenységnék ürébe.

s alább megint —

Nagy baj a költőnek . . . ha megúnta teremtett

Jellemeit maga is. stb. <Az>

Az aranyokat, mintha lottérián, megnyerém, bírálóim közül egy elismerőleg, egy szinte magasztalólag, szólt a műről: de fülemben csak ama harmadik szó hangzott: „nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők.” — Ugy véltem, hogy már most megállapodnom nem lehet, s 1846-ra népies

320 költői beszély lévén feladva, még az⟨on⟩ év nyarán irtam
Toldit. Ekkori fogalmam a népköltészetéről egy Szilágyihoz inté-
zett levélben, nem ugyan széptanilag formulázva, de talán még is
elég öntudattal, így van kifejezve: „a népköltő feladata nem az,
325 hogy elvegyüljön a durva nép között: hanem, hogy tanulja meg a
legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elé.
[”] Toldi jutalma nemcsak az eredetileg 15 aranyból álló díjnak,
kivételkép, 20-ra emeltetése, nemcsak a váratlan fogadtatás
kritika és közönség részéről de Petőfi s több írók barátsága is lón,
330 kik azonnal sietének az egyszerű vidéki jegyzőt, mint hasonlóju-
kat, körükbe fogadni, s a választottak közé avatni. 1847. készen
lett *Murány ostroma* és nagyrésze a *Toldi estéjének*. *Murányban*
olly nyelvet akarék megkísérteni, melly az irodalmi s népies
nyelv közt mintegy középet tartson — erős legyen, de ne czikor-
nyás, olly nyelvet, melly szélesebb olvasó körrel bírhasson, mint
335 csupán a művelt ⟨emb⟩ közönség, így akarván egy részről a
költészi nyelvnek nagyobb népszerűséget, szerezni, más részt a
népet egy fokkal ⟨szin felj⟩ magasabb olvasmányhoz szoktatni.
A czél úgy hiszem megjárja — sikerült-e nekem, az már más.
Különben sokat ártott Muránynak, hogy a cselekmény⟨eket⟩t
340 mindenütt drámaivá akartam tenni, érzelmeket, indulatokat
apró részletekig festeni, mintha leirhatná azt a költő, mit a szí-
nész mimikájával ki tud fejezni, Mindazáltal e mű jobb fogad-
tatást érdemelt volna, mert 1848-ban jelenvén meg, a politicai
rajongás miatt teljesen ignorálták, — soha senki meg nem bírál-
345 ta, tudtommal. Egyébiránt Kertbeny hibáz, midőn azt mondja,
hogy ez pályamű volt, s hogy én Petőfi, Tompa, mind versenyez-
vén Szécsi Máriával, Szász K. nyerte el orrunk elől a jutalmat.
Igaz, hogy a Kisf.⟨K.⟩ Társ. pályá feladása ébreszté bennünk
a gondolatot, Szécsi Máriáról írni, de egyikönk sem olly czéllal,
350 hogy pályázzon. Te ezt magad is tudod, gondolom. Az 1848—49
viharos évek izgatottsága alatt keveset dolgoztam, mert nekem
erre nyugalom kell. Nehány vers, néhány kisebb elbeszélés a
folyóiratokban, ez volt minden. De már ekkor megkísértettem
a balladának ama népi, eredeti formáját, (mellyek közül, a
355 mint tudod, legjobban sikerült Rákócziné; bár az illyeneket:
A⟨rva⟩ rab golya — Szőke Panni, Varró leányok — szinte e
nemhez lehet sorolni) — ellentétbe a mi németes, mesterkélrt
s érzelgős vagy declamáló balladáinkkal. Petőfi e részben inkább
utánam jött mint megelőzött, legalább a *Megy a juhász* nem volt
360 az én mintám, de az övéi, lehettek az én kísérleteim. (Ujabb
versei közt van egypár afféle). A forradalomnak egy ideig csupán
távoli szemléllője voltam, s a Vasárnapi ujságnak, [*A nép barát-*

ja] mellynek szerkesztésével megkínáltatám, csupán nevetem kölcsönöztem oda, mint szerkesztő társ, (azaz csak dolgozótárs) — magam folyvást Szalontán maradván. De 1849 tavaszán, bureau-hivatalt kértem s nyertem, a magyar belügy minister alatt, s előbb Debreczenbe, majd Pestre tettem át lakásomat. Az okok, mellyek e szerencsétlen elhatározásra birtak, kevésse valának politikai jelleműek. 1848. folytán többször is (3 szor) megfordultam Pesten, s *fényét megkezdém kívánni, mi természetesen elégtületlenné tőn alacsony helyzetemmel; nevelé ez elégtületlenséget az is, hogy a zűrzavaros időszak alatt alig kaptam meg valamit jegyzői fizetésemből, a város belügyei, mindinkább bonyolodtak, a hivatal, a körülmények miatt, mind terhesebbé vált. Ehez járult író barátim ösztönzése: keressek magamnak valami állomást, melly a központhoz közelebb vigyen, — s magam is vágytam az írói körökkel gyakoribb érintkezésbe jöni. Így tehát, a forradalmi fegyverek szerencsését is hallván, 1849-tavaszon előbb Debreczenbe, majd Pestre mentem a ministeriummal, mint fogalmazó. Családom egyelőre Szalontán maradt, holmimat eladandó és készülve a felutazásra; midőn a hírre, hogy az orosz Debreczen alatt van, búcsut vevék a ministeriumtól s jun. végén visszasiettem családomhoz. Nem is foglalám el többé hivatalomat a belügynél, Szegeden nem voltam, Váradon [—] a belügy oda menekült Szegedről — már csak látogatni. Bekövetkezvén a catastropha, mint magán egyén, laktam Szalontán 1851 őszeig, midőn Kőrösre meghivattam. Attól fogva itt vagyok. Szalontai tartozkodásom idejére esik a félév (1851) midőn, többnyire Geszten tanyázva, Domokosnak órákat adtam a költészetben. A forr. legyőzete után kevesebbet dolgoztam mint a forr. előtt aránylag; bizonyos lyrai hangulatba estem, a nélkül hogy lyrám mindig teljes hangot adna. Munkáim a divatlap — s más folyóiratokban közlött apróbb verseimen kívül, ez időszakban *Katalin* költői beszély — *A nagyidai cigányok* (mellyet ugyan már Kőrösön végeztem be) népies vig eposz, olly kedélyállapot kifolyása, midőn a világ<gal> folyásával és önmagammal meghason[u]lva, torzalakok festésében akartam kárpótlást keresni. Legközelebb (1854) némi változtatással az első kidolgozásban, megjelent *Toldi estéje*. E művet Pesten, <több> egy írói bízalmas körben, hol a jeles ítéssz, a veterán Szemere Pál is jelen volt, még 1848-ban, felolvassván, szóba jött, milly czélszerű lenne a hős *férfi korából* is dolgozva egy epost, az egészét trilogiává alakítani. Ettől fogva sokat foglalkozom ez eszmével, megis kezdettem *Daliás idők* czim alatt, néhány énekig vittem, majd ujra dolgoztam, a nélkül, hogy eddig befejezhettem volna. Legfőbb*

akadály, mi e tekintetben rám sulyosul, az, hogy a Toldi monda a más két darabban már szinte ki van merítve — én pedig az eposzt *mondára*, a nép tudalmában is élő mondára szeretem alapítani, a légből kapott eposzok iránt ellenszenvvel viseltetem, hiányozván azokból az, mit én *eposzi hitelnek* nevezek. Le fogom-e küzdhetni ezt az akadályt, még nem tudom. Egyéb működésim a folyóiratokba 1849-óta előtted is tudvák: (Hölgy futár, Csokonai lapok, Emléklapok, Magy. írók füzetei, Röpivek, Losonczi Phoenix, Remény, Enyedi Album, Nők könyve. 410 Viszhang. Szépirod. <szemle> lapok. *Déliabáb. Müller* naptára Thalia. Divatcsarnok, mind hoz tőlem valamit. Népkönyve, Falusi esték, Prot. naptár.).

Ime barátom, itt életrajzom, elég hosszan, mégis röviden. Egyszerű élet az, de mégsem nyugott csendes, mint némely 420 gondolná: folytonos küzdés, mellyben *én* voltam a gyöngébb fél. Több eréllyel, szilárdsággal, kitartással tán lett volna belőlem valami, de ez hiányzott mindig. Tehetségem (a mit elvitázni nem lehet, különben nem volnék ott, ahol most vagyok) mindig előre tolt, erélyem hiánya mindig hátravetett, — s így lettem, 425 mint munkáim nagyobb része, — *töredék*. Csinálj belőle *egészet* és kérlek, ha az idő kiadja (de hiszen erre csak pár nap kell —) küldd el nekem, mielőtt sajtó alá adnád, hogy lássam, nem csuszott-e be valamelly hiba. Egyébiránt azt hiszem, Berecznek akarod írni s engem meg akartál csalni, hamis! Nekem mind egy, 430 akárhová teszed. Él j boldogul!

barátod
Arany János

U.i. Petőfiveli viszonyomat bővebben is érintheted, az ismeretség kezdetét, látogatását jun. 1847. (jun. 1—10) majd nőjével 435 october végén, mikor vitte Pestre. — 1848 Pesten kétszer, Debr. egyszer voltam vendége s január végétől májusig (1849) családja nálam lakott Szalontán. Még egy szót!

Utólagosan megolvastván a Kertbeny-féle életrajzot, 440 abban, a már kijegyzett hibákon kívül, még csak a következő tévedéseket találtam:

1. Nem emlékszem, mikor tanultam olvasni, pedig 3 éves koromból már több dologra emlékszem s így nem tévedek, ha 4—5 év helyett 3—4 évet mondok. 2. Debrecenben nem ragyogtam mingyárt az első tanulók közt, csak kisújszállásról visszamentem utáni nyárom küzdöttem fel 150—160 tanuló közt 445 magamat 6-iknak. 3. Anyám halálát álmodtam, nem csak ugy

450 éreztem meg. 4. Nem mingyárt a marcziusi napokban, de egy év mulva, Május 9. 1849. nevezettem ki concipistának; a többi, olly módosítással, mint én megirtam, állhat. S a Petőfiveli viszony kezdete elég jól van előadva. Kertbeny az életrajzot saját levelem után írta, az ördög tudja, honnan szedte belé e baklövéseket!

705.

ARANY—TISZA DOMOKOSNAK

[Nagy-Kőrös, 1855. június 8.]

Kedves Domokos!

Midőn olly hosszú hallgatás után becses sorait vettem, azon reményben is sieték Pestre, hogy hátha még valami véletlen által találkozhatunk, de ebből semmi sem lett. Nincs hát 5 egyéb mód a találkozásra, mint elmozdítnom Amor urfit Ariosto híres kalamárisától (Melyet Gyulaitól nagy köszönettel át vettem!) s belemártani gyöngé tollamat.

Azonban a sors, melly majd egy eget földet felforgató vihar, majd egy óriási szerencsétlenség, majd egy kis főfajás, 10 majd végre egy *látogató* alakjában találkozik velünk, hozzám veté Szilágyi S. collegámat s a levélírás félben maradt, csak most de dato 8-a junii, veszem föl ismét az elejtett fonalat, miután becses levele és csomagja megérkezvén, emlékeztet, 15 hogy még is százszorta jobb ember Domokos, mint én. De ne várja tőlem, hogy találkozásunk első percét kritikával keserítem meg, olly szörnyű ember, olly Heródes én nem vagyok, — más-korra halasztom ezt. Most hadd üdvözlöm, édes Domokos, mint olly embert, „ki sok szigetet látott és tengert” s ki még 20 többet is fog, hihetően, látni. Ez előnye a születésnek kipótolhatlan s én sokszor vágytam már, hacsak annyi tengert is látni, mint a Korhány egyik mocsárja, vagy a geszti tó a kertben, hol esténkint Kazinczy híres odája olly szivrehatóan zeng a „hold szép kereke” alatt. Hiába! „Pusztán születtem és pusztán lakom” — s ezzel kell megéernem, mint sorsom azt parancsolja, 25 mit a kocsordi papnak a prédikációt hallgató török basa, midőn amaz Corinthust, Thessalonicát etc. emlegette: „hagyd el azokat, fiam, azok a nagy és hatalmas török szultán tartományai: elég legyen neked Kis-Kocsord és Nagy-Kocsord!” Az én Kis-Kocsordom Szalonta és Nagy-Kocsordom Kőrös: aztán panasz-

704. Arany — Gyulai Pálnak Nagykőrös, 1855. jún. 7.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/1341. sz.; csontszíni I. papír, 23,8 × 14,4 cm, 6 fol., 1—12. l.: 1. szöveg, címzés nincs. — Toldy Ferenc hagyatékából. — MTAK. Kézirattára 16/1939. — A levél „Még egy szót”! kezdetű utóirata: OSzK. Kézirattára: Kéziratos források. — *A kézirat történetéhez:* Arany László: *AJ. Hátrahagyott Prózái dolgozatai.* (Bp. 1889.) XIII. 1.-n. említi, hogy AJ. önéletrajzát Gyulai az *Újabbkori Ismeretek Tára* részére kérte. Utóbb: *Jelenkor* „Politikai és Társasélet Encyclopaediája” c. jelent meg 1858-ban. Az Önéletrajzot Toldy Ferenc a *Magyar Költészet Kézikönyve* (Pest, 1855—57) összeállításához szintén kérte. Arany László szerint: „Toldy aztán az eredeti levelet Gyulainak semmi zaklatására vissza nem adta; egyéb irataival együtt a M. Tud. Akadémia Könyvtárának Kézirattárába jutott. Ott van ma is.” — (Állományba iktatása — nem tudni miért — sokkal később történt.) — Az OSzK. Kézirattárában külön lapon levő utóirat nyilván nem került Toldy Ferenchez, hanem Gyulainál maradt.

M: VasÚjs. 1882. 44. sz. okt. 29., 695—698. l. — AJ. Hátrahagyott Versei (Bp. 1888.) XXXV—LI. l.; Arany László jegyzetei hozzá: AJ. Hátrahagyott Prózái Dolgozatai (Bp. 1889.) III—XL. l. — AJ. VM. IV. k. 7—16. l. — AJ. kk. XIII. k. — Nagykőrösi iratok 6. sz. 106—114. l. — Újból közöljük, jegyzetekkel kiegészítve, második utóiratával; ld. Scheiber Sándor: *Arany önéletrajzi jegyzete.* It 1952. 98. l.

Arany ún.: „Önéletrajzi levele.”

AJ.-nak ez a második önéletrajzi levele. Az elsőt Kertbeny Károly kérte tőle 1850. okt. 28-án. (Ld. AJ. kk. XV. k. 297—300, 677—680. l.) Ennek alapján kívánt bevezetőt írni: *Erzählende Dichtung von Johann Arany* (Leipzig, 1851.) c. fordításkötete elé. AJ. 1850. kb. dec. 23-í elv. levelében küldte önéletrajzát. Bár az elveszett, Kertbeny bevezetőjéből világos, menyire megegyezett az utóbb Gyulainak írt kibővített önéletrajzával. (Ld. AJ. — Kertbeny Károlynak 1850. dec. 23-í elv. levelét és jegyzetét Kertbeny fordításkötetének bevezetésével, AJ. kk. XV. k. 310, 684—689. l.) — AJ. első önéletrajzi levelében voltak olyan részek, amelyek a Gyulainak írtból hiányoznak, mint pl. az, hogy Petőfi milyen körülmények között értesült a *Toldi* győzelméről. Ld. e Gyulainak írt levél Petőfivel kapcsolatos utóiratának jegyzetében. — AJ. Gyulainak is többször említi Kertbenynek írott első életrajzi levelét, korrigálva a Kertbeny bevezetőjében föllelhető tévedéseket.

8—9

Toldinak se küldök mást, — Toldy Ferencnek, aki *A Magyar Költészet Kézikönyve* összeállításához kérte AJ. önéletrajzi adatait.

19

mart. 1. gondolom a napot megállapíthatni. — AJ. születésének pontos napját Toldy Ferenc állapította meg s ezzel a költőnek ötvenkilencedik születése napjára kívánt örömet szerezni: „1817-ben martius 8-ika előtti vasárnap martius 2-ika volt, s így épen ma telik be ismét egy éve áldott életednek.” — Levele további részében jókívánságait fejezte ki. AJ. 1879. márc. 8-án keresztelése napjára emlékezett: „Ma hatvankét esztendeje annak, | Mikor engem megtettek Johannak, | stb. — 1881-ben márc. 2-án már születése napja ihlette *Évnapra* c. versét: „... Hatvannégy esztendő: | Untig elegendő”. | — Utolsó verse a *Sejtelek* is születésnapjára profécia: „Életem hatvanhatodik évébe”. | Köt engemet a jó Isten kérébe,” |

1964-ben a szalontai Arany Emlékmúzeumban AJ. könyvtárának darabjai között az 1881. évi Akadémiai Almanachban érdekes megjegyzésre bukkantam: AJ. a március 2-át aláhúzta. A lap margóján összeadások, kivonások sorakoztak egymás alatt; AJ.-nak egy *eddig ismeretlen* születésnapjára számjátéka. — Az

1881-ben betöltött 64. évéhez hozzáadott még 64-et, azaz évei nek számát kettővel, majd három-, négy-, öt- és hattal szorozta, végül tizzel. Az így nyert összegeket levonta 1881-ből. Arra volt kíváncsi, az így nyert évszámokkal mely történelmi korba jutott. Ezt föl is jegyezte.

AJ. születésnapj számjátéka 1881-ből:
MAGYAR TUDOM. AKADEMIAI ALMANACH

Csillagászati és közönséges naptárral,
MDCCCLXXXI-re. Bp. 1881. (14. l.)

	Martius				
1	LXIV év szerda		5	256	1881
2	64	181		64	320
	64	128		320	1561
	128	1753			Erzsébet ang.
	M. Theresia kora				
3	128	1881	6	320	1881
	64	192		64	384
	192	1689		384	1497
	Thököly kora				cca Amerika felfed.
4	192	1881	10	64 × 10 = 640	
	64	256		1881	
	256	1625		640	
	Bethlen G. kora			1241	
					Mongol pusztítás IV. Béla alatt.

Eddig a történelmi játék. A lapon még két szó van Aranytól. Március 6-át, vasárnapot, az alatta levő 7-ével, hétfővel oldalt vonallal összekapcsolta s melléírta: „nagy izgatottság” —, nem tudjuk miért? — (Ld. Sáfrán Györgyi: *Ismeretlen születésnapj számjáték*. Élet és Irodalom 1967. márc. 4.)

20—21 *Apám György, anyám Megyeri Sára.* — Arany György (1762—1844. jan. 2.), fia születésekor ötvenöt éves volt. Anyja Megyeri Sára (1772 nov. 2. — 1836. aug. 20.) negyvenöt. (Ld. még AJ. kk. XV. k. 797—798. l.)

22—23 *legidősb leányok* — Arany Sára, Jámbor Jánosné (1792—1853) AJ. születésekor huszonöt éves, első gyermeke öccsével egykorú. Halálakor írta AJ. Tompának: „én nem ismertem más testvért ezen kívül, nálam sokkal korosabb volt, anyyira, hogy emlőjéből szoptam is (azt mondják) mint csecsemő; amint én Toldi viszonyát anyjával rajzolom, nem anyyira *objektív*, mint a közönség elgondolja; ellenkezőleg a testvérgyűlölet egészen az, mert én a testvéremet szerettem, bár nem anyyira, mintha velem egykorú, s együtt növeksznünk fel”. (1853. dec. 4.)

24—25 *sádmós testvéreim . . . előttem mind elhaltak.* — Nyolc korán elhunyt testvére közül hét fiú volt s egy leány. Kettő közülök hetedik évét is meghaladta. Nevük, életkoruk, a betegség, mely elvitte őket felsorolja Bordás László — Dánielisz Endre: *Arany János korán elhunyt testvérei* c. tanulmánya alapján AJ. kk. XV. k. 797—798. l.

29—30 *a szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngye lelkemnek,* — Tompának is írt erről 1855. jan. 16-án. — AJ.-nak a gyermekkorából eredő biblikus ihletével Pollák Miksa: *AJ. és a Biblia* (Bp. 1904.) c. tanulmánya foglalkozott. Megállapítja, hogy a zsoltárok

után leginkább azok a bibliai könyvek hatottak rá, melyek lelkileg rokonok voltak alkotásaival, így főként a Bírák, Sámuel és Mózes könyvei. — Szörényi László rámutat, hogy Pollák főleg A.J. epikáját kutatta át e szempontok szerint. „A líra átvizsgálása után ezt a lelki rokonságot nyugodtan kiterjeszthetjük Jóra és a Prédikátorra!” (Ld.: *A.J. Visszatekintés c. versének képanyaga*. ItK 1970. 329. l. 36. jz.).

33—34

más gyermekkel ritkábban volt játszani alkalmam, — Arany László atyjának e megjegyzéséhez elmondja, A.J. „vásott iskola-társra”: Bornemissa Pista hogyan szedte rá a nála fiatalabb kis Arany Janit. „Följártak a toronyba harangozni s egyszer, onnan lemenet, Pista valami nyitott ablakot vett észre, melyen be lehetett bújni a templom karzatára. Rávette atyámat — írja Arany László —, hogy bújjanak be. Téli idő volt ugyan, de csizmájokat fenn a toronyban levetették, hogy mezitláb könnyebben mászkálhassanak. A karzaton atyám egy padra tette a csizmáit. Pista hirtelen fölkapta, ledobta a karzatról, be a templomba. Mit tegyen most szegény? A karzatról a templom belsejébe nem volt lejárát, a templom ajtajai pedig zárva voltak. Mezitláb hazamenni, ha a téli hideg miatt mert volna is, félt a szüleitől. A srás nem használt. Ekkor a gonosz Jágó részvétet szünelve, újabb álnok tanáccsal állt elő. Levezette a templom udvarára, ott egy ablakot mutatott neki, melynek üvege, mint a régi templomoké szokott, apró hatszögű ólomkeretekbe volt foglalva: „Feszegess le egy ólomrámát, vedd ki az üveget, a nyíláson nyúlj be, fordítsd el az ablak görbölő-jét, az ablak szépen kinyílik, bemászhatsz, kihozod a csizmát, s aztán az üveget ismét helyére teszed, az ólomrámát ráilleszted, soha sem tudja meg senki!” — A dolog sikerült. Bornemissa Pista álnoksága azonban ezzel nem ért véget: „Tudod-e mit tettél? Feltörted a templomot! Ez a legnagyobb bűn a világon. Ha feladlak, kerékbe törnek érte, vagy ekléziát kell követned!” — ijesztette a kis Arany Janit. — „Az isteni félelemben nevelt szelid fiúcska — írja atyja elbeszélése nyomán Arany László — holtra ijedt e szörnyű fenyegetésektől. Félelmében valóságos adófizetője lett Pistának. A mi szőlőt, almát, aszalt-szilvát kapott iskolai csemegének, azt mind a gonosz intrikus fogyasztotta el.” (Ld. AJHPr.D. 1889. XIV—XV. l.)

41

nem erős testalkatom — Ez a tény pályáját már gyerekkorában befolyásolta, mint korai emlékeit idéző Vásárban c. versében írja: „Mikor én is 'markot hajtani' kezdtem, | S nem sikerült, bárhogy s|mint igyekeztem. | Így — vézna, ügyetlen testi dologra — | Adtam fejem a bölcs tudományokra,” | stb.

51—53

Apám, ki diákos ember is volt egy küssé, a latin Pater nostert és Credot, az egyes szavak értelmét (Jacotot modorában!) magyarázván meg csak, betanította — Arany György is járt tehát a szalontai algimnáziumba, ahol latint is tanult, ezért tudta fiát a Miatyánk és Hízkegy latin szövegére megtanítani. Ösztönösen követte Jacotot, Joseph francia nyelvpedagógus oktatási elvét, aki legfontosabbnak tartotta a szövegek könyv nélküli megtanulását; ld. ADAT-TÁR. — A.J. iskolába kerüléséről — amikor utóbb feltűnt az irodalomban — a szalontai kántor: Csere József „széltében dicsekedett azzal, hogy ő fedezte fel Arany János talentumát”. — Történetét Rozvány György fel is jegyezte: „Történt egyszer, hogy [a kis Arany Jani] a kántorral a kóruson felmenő nagyobb fiúk után

sompolygott" s velük együtt énekelt. A kántor felfigyelt rá s istentisztelet után kikérdezte, majd elvitte a rektorhoz, aki olvastatott vele s a híres Miatyánkot is elmondta — latinul. (Ld. Sáfrán—Rozvány 134—135. l.)

58—60

Gvadányi, a Hármas historia (Halleré), Erbia, . . . Decsi Osmanographiája, Fortunatus s mit én tudom miféle grapsák. — Gvadányi Józsefről és *Egy fatulusi nótárius budai utazás c. művéről* ld. ADATTÁR — Haller: *Hármas históriájáról* ld. ugyanott. — Az AJ. említette ifjúkori olvasmányok közt szereplő *Erbia, vagy Abules és Agétás szivereható története* (Pest, 1811.) — névtelenül jelent meg. 1822-ben újranyomatták. Szerzője Pálffy Sámuel. Ld. ADATTÁR. — A szintén említett Decsi Sámuel: *Osmanographia* c. műve — mely a török birodalmat ismerteti — az ifjú AJ.-t a szalontai török emlékek révén érdekelhette. — Decsi S. és művéről ld. ADATTÁR. — *Fortunatus* históriáját — ld. uo.

65

megis próbáltam a rímelést. — első gyermekkori versét: „Ha akarod tudni | Ez könyv kié légyen, | Az Arany Jánosé | Ki sokáig éljen.” — 1825-ben, nyolc éves korában írta *Deák törvők szók. c* tankönyvébe, ex-libris gyanánt. (Ld. Sáfrán Györgyi: *AJ. hagyatéka az Akadémiai Könyvtárban*. Magy. Tud. 1967/5. sz. 343—8. l.) — E gyermekkori versek közé számítható első fennmaradt, részben verses levele Dévai Bálintnak, (AJ. kk. XV. k. 7—8. l.)

71—72

a szalontai kis világ s a környék már akkor úgy ismert, mint afféle poétát — Arany László szerint a szalontai rektor maga is írt verseket s volt egy költőtársa Hajdúszoboszlón, akinek nemcsak saját, hanem tanítványa, a kis Arany Jani verseit is elküldte.

72—73

Tisza még nem régiben is felhozta. — id. Tisza Lajos, akinek Domokos fiát AJ. 1851-ben, egy félévig tanítottá Geszten.

76—77

Tanítóim . . . Csokonait tűzték elélem példányul. — Mint debreceni diáknak is Csokonai maradt az eszményképe. Ennek a Bolond Istók II. énekében is nyoma van, ahol gyermekkori versírás kísérleteire emlékezik: „Az első zsenge, kis Tükör” modorban | Nyolc-éves gyermek dadogása volt; | Haladva, Csokonait vette sorban, | „Légy-póksatáról” víg eposzt dalolt;” | (II. é. 117. versz.) — Ld. még ADATTÁR.

78

Kovács Józsefet, kinek bámultam rímeit. — Korábban mint „rímkovácsot” emlegették. Versei másolatokban terjedtek s csak szerzőjük halála után, 1817-ben jelentek meg nyomtatásban. Ld. még ADATTÁR.

81—86

a római classicusokat — Ovid, Virgil — Horacz. . . Justint, Curtiust, Livius néhány könyvét . . . a scot Buchanan latin verseit etcet. — „Ezekben a költészet örök példányai tárultak elébe; e klasszikus költészetből szívta magába a világos szerkezet s az egyszerű szépségek kedvelését” — írja Voinovich (AJé. I. k. 26.) — A római klasszikusokat Szilágyi Istvánnal és Petőfivel váltott levelekben gyakorta idézik. Ovidiustól Philemon és Baucis regéje jelenthetett élményt neki, valamint elégiái. — AJ. legtöbb fennmaradt fordítástöröredéke Horatiusból és Vergiliusból való. Ld. még ADATTÁR. — Érdekes, hogy még az ókorról világtörténelmet író *Justinus* is szerepel e felsorolásban. — *Curtius, Quintus Rufus* Nagy Sándor történetét feldolgozó műve Ilosvai Selymes Péter közvetítésével vált széles körben ismertté a magyar olvasók előtt. Legrégibb fennmaradt kiadása 1574-ből való. — *Livius, Titus* Róma történetét tárgyaló művei közül az I—X.

könyvét 1798-ban Debrecenben is kiadták. — Buchanan (Buchananus Georgius) humanista költő legerterjedtebb művét: *Paraphrasis in librum Psalterum*-ot Hatvani István újra kiadta Nagyváradon 1807-ben. — Szőrényi László feltételezi, hogy A. J. az újlatin poéták közül nemcsak Buchanant ismerhette, hanem pl. a *Delectus poetarum*ot is, mely szintén közkedvelt tankönyv volt. (ItK 1970. 336. l. 53. sz. jz.)

89—91

Megismertem Tassót, perve rosz magyar prozai fordításban (Tandryktól) és Milton Elv. paradicsomát (Bessenyeitől), a Henriást (Péczeleitől) — Tasso, Torquato: *Gerusalemme liberata* (1591) c. keresztény hőseposzát Tanárky János fordította magyarra: Tasszo, Torquato: *Megszabadított Jeruzsáleme*. Ford. olasz nyelvből — Pest, 1805. — A. J. 1838-ban, tehát huszonegy éves korában kezdett olnszul tanulni. — *Az elveszett alkotmányban* Tassóra mutat Armida neve: — 1856-ban írja: „most először eredeti nyelven” olvassa Tassót, Ariostót, Dantét (okt. 4. Tompának). — Ettől kezdve mind többet foglalkozik vele. Ld. ADATTÁR. — Milton, John műve Bessenyei Sándor közvetítésével került az ifjú A. J.-hoz. *Elveszett (és újra visszaszert) paradicsom*. Fordította (francia után) — (Kassa, 1796.) — Voltaire: *Henriade* (1728), IV. Henrik francia királyról irt eposzát id. Péczely József: *Henriás* (Győr, 1786, 1792.) c. fordításából ismerte. — Az eredeti művet utóbb Szilágyi István küldte el neki (ld. Szilágyi 1846. szept. 25-i levelét). — Voltaire hatásáról Bessenyei Györgyre és általában a testőrifjakra, A. J. *Az irodalom újraéledése* c. irodalomtörténeti fejezetében foglalkozik (ld. A. J. kk. X. k. 495. l.).

91—92

Vályi Pártos Jerusálemét, Gáthi „Máramarosi éhségét” Dugonics regényeit — Vályi Nagy Ferenc: *A pártos Jerusálem IX. énekekben* (Pozsonyban és Pesten 1799.) — A. J. irodalomtörténeti kivonatában erről, valamint Gáti művéről megjegyzi, hogy ezek az eposzkísérletek „csupán versbe szedett históriák; méltó feledés borítja őket”. (A. J. kk. X. k. 506. l.) — Gáti (Gáthi) István műve: *Második József a máramarosi éhségben*. „Melyben az 1785. esztendőben kezdődött és 1787. végződött máramarosi éhségnek története megírásában a második nagy József kegyelmességét háladalatosan emlegeti, az éhségből kiszabadított vármegyének képében.” — Hn. 1792. — Hogy A. J. mily alaposan ismerhette e művet, arra Scheiber Sándor: *Adatok A. J. ifjúkori olvasmányaihoz* (ItK 1957. 99—100. l.) c. tanulmányában idéz két példát: 1) A. J. Egy nyelvészeti apróságban idéz Gáti e művéből: „Kárpátnak, Lengyel, Moldva, Erdély szoros | Öszve rugásában fekszik a bérczes Máramaros.” | — 2) Scheiber id. tanulmányában utal *A nagyidai cigányok*-ban Rázsdai asszony nevére, amelyet A. J. innen vett. *A Máramarosi éhség* III. é. pokoljárásában II. József arra vetődik, ahol „ördögös Ra'sdi kénkőves poharából itt kínált”. — Scheiber *Az ünneprontók csirját* is itt látja. — Hogy A. J. *Dugonics András* regényei közül mit olvasott, nem részletezi. Legvalószínűbbnek látszanak: *Trója veszedelme* (Pozsony, 1774)., *Ulisszesnek történetei* (Pest, 1780) — s természetesen a legnépszerűbb: *Etelka* (1788). — Hogy A. J. gyermekkorában Dugonics *Toldi Miklósát* olvasta-e, nem tudjuk. Bár a szerző bevezetésében maga is megvallja, hogy egy korfui történetet magyarosított meg, viszont jegyzeteiben közli, amit a hazai Toldi-mondáról tudott. (Ld. A. J. kk. X. k. 720—725. l.) — Scheiber Sándor: *Adatok A. J. ifjúkori olvasmányaihoz* (ItK 1957. 99—100. l.) c. id. tanulmányában még több

műre is felhívja a figyelmet, melyeket A. J. önéletrajzában *nem* említett, de hatásuk műveiben kimutatható. Ezek a következők: *Szerentse és Szerencsétlenség Tüköre* — Raff György *Természethistóriája* — Losontzi István *Hármas Kis Tükre* — Sebestyén Gábor „*Tubá*”-ja — végül a Debreceni Kollégium diákirodalmából: 1. *Csökmői sárkány* — 2. *A Jóna ördöge* — 3. *A nagyidai cigányok* — 4. *Diák hecxiemeterek* — 5. *Diák dalok*.

96—97

Első tünemény előitem az új világból a Lant s egy Aurora volt, — „*Lant*, vagy a debreceni r. collegium nevendékei által írt némely versek gyűjteménye. Öszve-szedte és kiadta Péczely József, világ történetei, görög és deák ékesen szólás rendes tanítója Debrecenben. 1832—35.” — A négy éven át, négy kis kötetben, megjelent *Lant*-ban A. J.-tól nincs vers. Érthető, hiszen az 1834-i számhoz későn jött, a következő kötet megjelenésekor pedig már Kisújszálláson tanítóskodott. — Az eszményképét Csokonaiban látó A. J.-tól érthetően idegen maradt mind az Aurora, mind a nyomában járó *Lant* almanachlírása, romantikus hangvétele.

103—104

a tanulás mellett tanítottam is, — A. J., mielőtt Debrecenben folytatta volna tanulmányait, a hozzávaló anyagi fedezetet szülővárosa iskolájában mint segédoktató kívánta megkeresni. 1831. ápr. 29-én Balogh Péter espereshez praeceptorságerért folyamodott: „szüleim kik nyoltz Eszdeudók elfolyása alatt gondosan taníttatni igyekeztek, előregedvén és elszegényedvén különösen Édes Atyám megvilágtalankodván, a további taníttatást nem teljesíthetik . . .” (Ld. „A. J. nagyszalontai iratai (1831—1851)” A. J. kk. XII. k. 7. 1.) — A. J. megkapta a praeceptor állást, amely azt jelentette, hogy „saját tantárgyaiból reggel, délben és este egy-egy, tehát összesen 3 órát nyert [kapott] az iskola-rectortól, napközben tanította . . . saját kis tanítványait, a kora reggeli és éjjeli órákat pedig fordította saját tantárgyai megtanulására”. (Ercsey 8. 1.) — A továbbiakban Ercsey azt is megemlíti, hogy A. J. a korabeli gyakorlattal szakítva, a „hangoztató módszer” szerint tanította növendékeit, vagyis nem a betű nevét tanította meg nekik, hanem hangját mondatta ki velük úgy, amint azt a beszédben kimondjuk. (Ld. Ercsey, 9. 1. és Magyar Pedagógiai Lexikon, (1933) I. k. 1. 1.) — Az A. J. és a hozzá hasonló gyermek-tanítók egész évi fizetése a következőkből állott: „20 pengő forint, 5 köböl búza, az iskolában lakhely és azon koszt, vagyis étkezés, melyet a vallásfelekezet hívei házsorjában a tanítók számára naponként küldeni tartoztak, mely kosztot „coquia”-nak neveztek.” (id. m. 7. 1.) Ehhez járult még némi adomány a terményekből. Ercsey szerint mindent összevéve évi jövedelmük 60 Ft körül járhatott.

119—120

márcziusban Kisújszállásra mentem, ideiglenes tanítónak egy évre, — A debreceni rectoriak „kibocsátó könyvébe” A. J. 1834. márc. 18-án jegyezte be nevét. Az első félévét befejezte ugyan Debrecenben, de a vizsgát már nem tette le. (Ld. Kardos Lajos: *A. J. debreceni diákságához*. It 1914. 30—33. 1.) — Kisújszálláson az új félév ápr. 6-án kezdődött, s Dorka Illés, az iskola felügyeletével megbízott ottani ref. lelkész már másnap meglátogatta az iskola új tanítója, A. J. óráit. — Hogy munkájával utóbb is mennyire meg volt elégedve, híven tükrözi „Kisújszállás Főbirájának és Tanácsának Bizonyoság levele”, amelyet 1835. ápr. 2-án állítottak ki A. J.-nak Debrecenbe való visszatérésekor s melyre Dorka Illés a következőket jegyezte: „. . . a tanításban példás szorgalmatosságú és

épületes, erkölcsére pedig jámbor és fedhetetlen Praeceptorunk volt." (Ld. AJ. kk. XV. k. 8. l., továbbá AJ. kisújszállási tanító-ságáról u. ott 500—502. l.)

125 *a francia nyelv elemivel is megbarátkoztam.* — Pap Károly: *Adalékok Arany debreceni diákságához* c. közleményében (It 1912. 172—180, 238—245. l.) ezt a könyvet Zákány József *Frantzia Grammatika* . . . 1828. c. nyelvkönyvében jelöli meg (id. m. 241—2. l.). — Francia tudásának gyarapítására használta továbbá a „Nouveau Dictionnaire de poche français-allemand et allemand-français. — Sixième édition”-t (Leipzig, 1812.) Arany László írásával e kiadványon: „Ez volt kézipéldánya”. — AJ. könyvtárának egy részével ez is a nagyszalontai AJ. Emlékmúzeumba került. (Ld.: Debreczeni Ferenc: *AJ. könyvtárának katalógusa*. MTAk. Kézirattára, Ms. 5234/17. sz., 36. l.)

136 *a gradus elejére vergődtem.* — AJ. Toldy Ferencnek így részletezi e megjegyzést: „gradus eleje = osztály eleje, a jobb tanulók közé (emelkedtem) (általános osztályzatom 6-ik lett a jelesek közt”. (Ld. 1857. aug. 11.-i levelét.)

137 *egyik tanár (Erdélyi) kis leányát bizta tanításom alá,* — Erdélyi József (ld. Pap Károly id. tanulm., It 1912. 238. l.).

140—141 *majd festő, majd szobrász vágytam lenni,* — AJ. rajzkészségének bizonyítékai *A nagyidai cigányokhoz* készített rajzai is. (Ld. hasonló kiadását. Sajtó alá rendezte. Törös László. Bp. 1979.)

142—147, 1836. februárban . . . odahagyám a collegiumot, . . . Jelenlegi állásom . . . nem engedí, hogy életrásom teljes legyen. — Máramarosi vándorszínész élményeinek közzétételét — tekintettel tanári működésére — Toldy Ferencnek sem engedélyezte: „Az én életpályám, noha büntől, ártalomtól ment, egy pár oly gyöngöseséget tüntet fel, a mit nem szeretnék, hogy már életemben olvassák. A 'K[ézi]Könyv' nagy részben ifjak kezébe jut . . . kik talán épen vezetésem alatt lesznek . . . A tanulói pálya, mit oly töredékesen futottam, s az erre következett kóborlás szegényítőleg hatna rám, ifjú emberekkel szembe, kik meg nem foghatnák hogyan lehet ily előzmények után tanszékbén ülni” . . . — Levele vége felé visszatér a kérdésre: nem akarja, hogy kalandos története „köz ajkon forogjon még most. Gyöngöseség, de engem teljes életemben ily gyöngöseségek kinoztak. Tudom, hogy mások helyzetemben az efféle kiugrásokat *geniestreich* gyanánt árulnák, de engem (hogy szójátékkal fejezzem ki) nagyon genieroznak. Ha nem leszek, akkor . . .” (Toldy Ferencnek, 1857. aug. 11.) — AJ. kívánságát mind Gyulai Pál a *Jelenkor* c. enciklopédiában (1858), mind Toldy Ferenc: *A magyar költészet kézikönyve* (1855—57) összeállításában tiszteletben tartotta (ld. 819—828. l.).

149—150 *FánCSI, László etc. jeles szintársaságot tartván akkor Debrecenben,* — FánCSI Lajos magas kultúrájáról s hamis pátosztól mentes előadásáról volt ismert, László József utóbb a Nemzeti Színház tagja volt.

157 *az agg Sárvári* — Sárváry Pál, aki a természettudományok és a bölcsélet professzora volt Debrecenben; a MTA levelező tagja, akiről AJ. így emlékezik: „Egy ósz tanára, egy agg Simeon, | Kinek nem fért a híre Debrecenben, | . . . Föllelkesült a lelkes ifion, | Szavalni fogta, énekelni . . . minden . . . | Említe Shakespeare 'hallatlan' nevet: | Megáldá, s írt ajánló levelet.” (Bolond Istókh, II. é. 63. vrsz.)

NKároly majd Szathmár, végre Máramaros-sziget — AJ. utóbb elbeszélte Ercsey Sándornak, hogy mint vándorszínész hogyan nyomdászkodott Nagykárolyban: A színlap kinyomtatásához neki kellett a nyomdászt megkeresnie: „az udvaron egy fehér gubás emberrel találkozott, aki favágással volt elfoglalva és a kit Arany nem nézhetett egyébnek, mint a nyomdász cselédjének”. — A kérdezősködésre kiderült, hogy ő a nyomdász és nyomdatulajdonos és ígérte, utána néz, van-e annyi betűje, ami a színicédula kinyomtatásához kell. „A nyomdással együtt ekkor egy kamraforma helyiségbe mentek és igen sok fiókban és ládában, több óráig tartó keresgélés után, összeszedtek annyi betűt, a mennyit . . . elegendőnek gondoltak; egyszersmind ki is szedték nagy sokára a betűket, s miután valahogyan a nyomdafestéket is elkészítették, a színicédulákat egyesült erővel ki is nyomták.” (Ercsey, 16. l.) — Mindez a Károlyi grófok egykor híres nyomdájának maradványa volt. (Ld. Éble Gábor: *Egy magyar nyomda*. ItK 1892.)

181—183

Ha volt is kedvem a színészethez . . . végkép elment az, — Petőfinék írt első levelében is szólt erről. (1847. febr. 11. AJ. kk. XV. k. 53. l.) — Színész korszakának élményeit a tényekhez híven örökítette meg a *Bolond Istók* II. énekében (64—107. versz.).

194

egy cipót s egy kevés szalonmát vettem, — „A tékozló fiú regéjét | Sokan csinálták újra már: | . . . Légyárak-, ábránd- s délibábért . . . | Tanulság: egy vándor cipó.” — 1877-ben írt *Vándor cipó* c. verse hazafelé útjának hű krónikája.

197—198

7 napi gyalog vándorlás után hazaértem, nem nagy öröme szegény szüleimnek. — „Elérem végre a szülőhont; | Fedd és gunyol rokon, barát, | Csak egy nem; az anyai szívnek | Érzem üdítő sugarát.” — (*Vándor cipó*)

204—206

hazaérkeztem után szegény jó anyám meghalt, . . . Apám . . . szeme világát teljesen elveszté — A *Bolond Istók* I. é. 74—75. versszakában ismét nyomon követi keserves élményeit: „A temetésnek vége lőn . . . sírjától a legjobb anyának . . . Én ősz apámmal . . . virraszték szemének éjszakáján.”

214—215

még azon őszszel megválasztának ú.n. correctornak — E megválasztás sem ment egészen simán. Rozvány György szerint, amikor szó esett róla, hogy a tizenkilenc éves AJ.-t ismét az iskolánál kellene alkalmazni, az esperes első kijelentése az volt, hogy: „Szalontán komédiás nem lesz tanító”. Ekkor a „posta expeditor”, akivel AJ. a német nyelvben gyakorolta magát — feltárta az esperesnek saját szerencsétlen sorsát: a nagyenyedi kollégium legjobb tanulója volt. „Egy ifjúsági hibáért” összeütközésbe került tanáraival. A méltatlanság felingerelte, katona lett. „Most semmi vagyok, egy részeges”. — Az esperes a hallgatag ember ily revelatiojára megdöbbsent, s beleegyezett, hogy Arany rendkívülileg a negyedik elemi és első latin osztály tanítója legyen.” (Sáfrán—Rozvány 141. l.)

218—219

atyámmal laktam, majd őt néném magához vónén, — AJ. 1837. aug. 8-án „Kötelező írás”-t adott Jámbor Jánosné Arany Sárának, mely szerint: „Atyámnak gondviselését . . . bizom testvéremre és férjére olly feltétellel, hogy ámbár az édes Atyám öröksége törvény szerint csak engem illetne, mint fiút, ha . . . édes Atyámnak haláláig lelkiismeretesen gondját viselik . . . mindennek fele enyim, fele testvéremé legyen”. (AJ. kk. XV. k. 9. l.) — AJ. ekkor

- költözött az iskolába, majd Rozványékhoz és vette át a kis Rozvány Erzsébet tanítását. (Ld. Sáfrán—Rozvány 32, 37—39, 142—143. l.)
- 222—223 *aljegyző lettem, nem megyei jegyző, mint Kertbeny írja.* — Kertbeny önéletrajzi jegyzeteket kért és kapott AJ.-tól; ezek alapján írt bevezetőt *Erzählende Dichtungen von Johann Arany* (Leipzig, 1851) c. fordításkötete elé. Ebben írja többek között, hogy 1840-ben „wurde Arany zum zweiten Notar des Komitats erwählt,” (ld. AJ. kk. XV. k. 685. l.). — A Voinovichéknál elpusztult AJ. családi hagyatékban megvolt a „keresztlevél” s annak hátán AJ. összefoglaló jegyzete: „1839 tavasszal lettem a correctorságot, önkint. — 1839 ősszel Márkus Ferenc városi jegyző mellett írnom lettem. — 1840 tavasszal Szalontán második jegyzőnek választanak.” (Voin. AJé. I. k. 58. l. — Correctori állásáról lemondó levelét ld. „AJ. nagyszalontai iratok (1831—1851)” AJ. kk. XIII. k. 7—9. l.)
- 223 *1840 novemberében, . . . megházasodtam,* — Ercsey Júliát vette feleségül, nov. 19-én esküdtek. „Én is szerettem: (Oh, ez édes emlék | Szivemre most is oly enyhítve ömlék!)” — (*Vojtina Ars poétikája.*) — (Aranyné Ercsey Juliánáról ld. AJ. kk. XV. k. 798—800. l.)
- 232—233 *Bánk-Bánt elébe tevém Stibornak.* — Kisfaludy Károly akkor népszerű darabjának. AJ. tanítványainak egy egész órán át taglalta Katona József darabját. Ezt Szász Károly hallotta. (Ld. AJ.-nak írt, 1859. márc. 17-i levelét) AJ. Katona drámája iránti érdeklődésének eredményei a *Bánk bán tanulmányok* (ld. AJ. kk. X. k. 275—329. l.).
- 239—241 *A franciában Telemaque és Florián után Molierebe kaptam . . . s Crebillon rém drámáival győtrém magamat.* — *Fénelon*, XIV. Lajos unokájának írta a *Telemaque* (Telemachus) c. regényét (1699.) AJ. ezt olvashatta. E pedagógiai regény — amíg XIV. Lajost elidegenítette írójától, unokája nevelőjétől —, addig a bírálatra fogékony magyar olvasó rétegek, elsősorban a diákok körében nagy olvasottságnak örvendett. Ld. még ADATTÁR. — AJ. *Florián*nak talán meséit olvashatta. — AJ. a *Széptani jegyzetek*ben a „Nevetséges”-ről, Molière és Arisztophanész vígjátékai alapján írt. (ld. AJ. kk. X. k. 541—542. l.) *Molière* összes színműveinek magyarra fordítását utóbb, mint a Kisfaludy Társaság igazgatója, segítette elő. — AJ. nem jelöli meg, hogy *Crébillon* kilenc tragédiája közül melyeket olvasta.
- 250—255 *Szilágyi István . . . ismételve koszorút nyert a Kisf. társaságnál s az Academia, épen Szalonidán léte alatt 100 arannyal jutalmazá nyelvtani munkáját . . . mindennapos vendégem lévén . . . a társalgás legtöbbször irod. tárgyokról folyt.* — Szilágyi István 1842 februárjában *Emlékbeszéd* c. versenyszatírájával 4. díjat nyert a Kisfaludy Társaságban. A Szilágyi elparentálta hős: *Hátrafalvy Bendegúz*. — AJ. Rák Bendegúza *Az elveszett alkotmányban* ugyanezt a típust képviseli. Szilágyi névválasztása tehát hatott Aranyéra. — Szilágyi 1842. márc. 20-án érkezett Szalontára. — Ez év novemberében nyerte el a M. Tudós Társaságnál *A magyar szókötés* c. nyelvtudományi munkájával a 100 arany jutalmat. — AJ. és Szilágyi István kapcsolatáról ld. még AJ. kk. XV. l. 898—900. l. — Szilágyi ösztönző hatását AJ. Kertbenynek küldött önéletrajzi levelében is ecsetelte. Arról, hogy AJ. többé nem akart irodalmi alkotó munkára gondolni, Kertbeny azt írja: „az irodalmi beszélgetéseket,

- felolvasásokat stb. többé elkerülni nem lehetett, s Arany — saját szavai szerint — úgy járt, mint az iszákos ember, aki bár erősen elhatározta, hogy többé nem iszik, mégis, mihelyt egy csepp ital éri ajkát, ismét visszaesik régi bűnébe; qui à bu boira! [= aki ivott, inni fog!]” (AJ. kk. XV. k. 687—688. 1.)
- 257—259 *a görög tragicusok fordítására unszolt, melyeket akkor a Kisf. társaság kezdte kiadni (s így állt elé egy Philoctetes) — Szilágyi, majd hatására AJ. figyelmét a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban közreadott tanulmányok, majd a Gondol Dánieltől közölt fordításrészletek irányították Szophoklész: Philoctetes c. drámájára. (Kisf. T. Évl. IV. k. 1842—43. 308—417. 1.) — A görög nyelvű Philoktétés Szilágyi tulajdonában volt, az ő ösztönzésére kezdett hozzá AJ. a mű fordításához, görög nyelvből. E fordítástörredék AJ.-nak legrégebb ilyen jellegű munkája. Az MTAk. Kézirattárában őrzött eredetiből Ritoók Zsigmond adta ki: *Sophoklés Philoktétése Arany János fordításában*. Bp. 1972.*
- 266—267 *egy debreceni vásár mehozta nekem János király és II. Richard olcsó stereotyp kiadását, — Arany László atyjának e közléséhez hozzáfűzi, hogy Shakespeare-től még a Nyáréji álom is „kezeihez jutott” s egyes részleteit akkor tájban Szalontán egy műkedvelő társaság által elő is adatta. „Ő osztotta ki a szerepeket, ő tanította be s ő festette a dekoratiokat is”. (Ld. AJ. HPrD. XX. 1.)*
- 273—274 *nevem, mint Sh. egyik fordítójáé, a Peiőfi Coriolánja czimlapjára került. — Shakespeare összes színművei. Angolból fordították ARANY, PETŐFI, VÖRÖSMARTY. Pest, 1848. — A további tervek valóra válását megakadályozta a történelem. (Ld. még Ruttkay Kálmán: *A. mint Shakespeare fordító*. AJ. kk. VII. k. 351—359. 1.)*
- 277—278 *1843 nyarán Pestre és Bécsbe tett rövid útam — „Posonyba és Bétsbe Aug.: 10-től Sept. 8-káig 1843. ügyvéd Váry Lajos és Szalontai jegyző Arany János urak”. — E feljegyzés olvasható azon a részletes költségjegyzéken, amelyhez AJ. az út legkisebb kiadásait is följegyezte, mint pl. Sept. 2-án „4 szem őszi barack 24 kr.”. (Ld. AJ. nagyszalontai iratai (1831—1851) AJ. kk. XIII. k. 10—13. 1.). Az irat jegyzetében Dánielisz Endre összegezi az út céljával kapcsolatos feltevéseket a Szendrey István: *A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért*, Debrecen (1958) c. tanulmány alapján bizonyosan állítja, hogy: „A. és Váry ügyvéd a hajdú-per ügyében járt Pesten, Pozsonyban és Bécsben”. (AJ. kk. XIII. k. 439—440. 1.)*
- 280—281 *Egy falusi beszélyem némi tetszéssel fogadtatott az Életképekben. — AJ.: *Egy egyszerű beszélyke*. „Úti tárcámól” az Életk. 1846. márc. 28-i számában jelent meg. V. Hugo és a romantika hatását tükrözi, egyúttal jellemzi AJ. erkölcsi felfogását. (Ld. AJ. kk. X. k. 7—20. 1., jz. 575—576. 1.)*
- 281—284 *1845 nyarán a megyei élet kicsapongásai . . . satyricus hangulatot gerjesztének bennem, és megkezdém . . . írni az Elveszett alkotmányt. — 1845. jún. 23-án volt a bihari tisztújítás, amelynek botrányaival a PHírl. júl. 10., 15., 17-i számai is foglalkoztak. (Ld. Voinovich Géza: *Jegyzetek Az elveszett alkotmányhoz*. AJ. kk. II. k. 221—222. 1.)*
- 287—290 *Nagy apám nemes volt, s apám, a kutyaörnek birtokában, nem vala képes visszaszerezni a kiváltságot, minthogy erdélyi fejedelemtől (I. Rákóczi György) nyerte . . . — Arany László atyja önéletrajzi levelének e részéhez többek közt a következőket fűzi: „Nemes-*

levelők I. Rákóczi György fejedelemtől ered; eredeti példánya most birtokomban van. Kelt Gyula-Fehérváron 1634. május 10-én. A nemességet ketten nyerték: Johannes et Franciscus Arany de Nagyfalu. Testvérek voltak-e, vagy apa és fiú: arra nincs adat. Az armális levél hátlapján látható Kraszna vármegye bizonyosága, mely szerint a nemeslevél 1635. ápril 28-án — tehát mint a törvény (TRIPARTITUM II. 12) rendelé, kelte után egy év alatt — e megye közgyűlésén meghirdettetett. S mivel törvény szerint (1630. XXX. §. 5.) a meghirdetést a nemesség szerzőnek *állandó lakó-megyéjében* kellett tenni, ez adat erős bizonyíték arra, hogy a család a Kraszna megyei Nagyfaluból ered. (Ld. AJHPrD. XXI. 1.) A család leszármazási tábláját ld. uott XXV. 1. — Rozvány György: *N. Szalonta történelméhez* (N. Szalonta, 1889.) c. kis könyvében, továbbá Márki Sándor: *A nagyfalusi Arany család történelméhez* (Századok, 1879.) c. tanulmányában viszont azt vallja, hogy az Aranyok eredetileg a bihari Nagyfaluból származtak s a Toldi család jobbágysai lehettek. Rozvány György szerint I. Rákóczi György 1636-ban a Szalonta—Madarász alatti törökellenes csatába Erdélyből testőrséggel jött. Szerinte ezek között lehetett Arany János és Ferenc. A szalontai határ akkor 40 ezer holdas szabad földbirtok volt, ezért: „hogya az Aranyok nem a bihar-megyei Toldiaknak jobbágysai lettek volna és ha Szalonta őket befogadni szerződésileg nem köteleztetik, akkor ez az Aranyokat bármi érdemeket szerzetek legyen is Rákóczi hadseregében . . . soha birtokos társul be nem fogadták volna”. (Id. m. 78. 1.) — A két feltevés úgy véljük kiegészítheti egymást, mert hiszen az Aranyok származhattak a Bihar megyei Nagyfaluból, ahonnan katonai szolgálat révén kerülhettek át Kraszna megyébe, ahol nemességüket nyerték. — Lehetett a családnak bihari és Kraszna megyei ága is, hiszen Arany László tulajdonában voltak nyugták, melyeket bizonyos Arany László „a királyi dézsmák regius adjunctusa” állított ki 1780—85 között Szilágy—Somlyó, Szilágy—Szeg nb. községek lakóinak a beszolgáltatott királyi dézsma elismeréséül. (Ld. Arany László id. jz.-ét AJHPrD. XXII. 1.) — Kétségtelen, hogy 1746—62 között a helytartótanácsi rendelet értelmében az Arany család tagjai már Szalontán vonattak „jobbágyi elbánás alá”. A család nemesedési pere — a többi érdekeltekkel — 1778-tól 40 éven át folyt. (Rozvány id. m. 80. 1.) — Erről részletesen ld. Arany László közléseit AJHPrD. XXVII—XXXIV. 1.

- 294—295 *a Kisfaludy társ. jutalom hirdetése vig eposra stb.* — A pályázati felhívás 1845. febr. 4-én kelt, a beküldés határnapja nov. 20-án volt. Eredményt 1846. febr. 8-án hirdettek.
- 315—317 *birádlóm közül egy elismerőleg, egy színe magasztatólag, szólt a műről: de fülembé csak ama harmadik szó hangzott: — Az elveszett alkotmányt* Erdélyi János — Stettner György — aki legnagyobb elismeréssel írt róla — és Vörösmarty bírálta, akinek véleménye szíven ütötte a szerzőt. (A bírálatokat részletesen ld. a mű jegyzeteiben: AJ. kk. II. k. 223—224. 1.)
- 319—321 *1846-ra népies költői beszély lévén feladva, még az év nyarán irtam Toldit.* — A Kisf. Társ. e pályázatát az 1846. febr. 8-i közülésen írták ki — amikor *Az elveszett alkotmány* jutalmazását is bejelentették. A beküldés határnapja: nov. 20. A pályázatra tizennégy

- mű érkezett. A bírálók véleményüket 1847. jan. 23-án terjesztették a Társaság elé. (Ld. AJ. kk. II. k. 246. l.)
- 321—322 egy Szilágyihoz intézett levélben, — 1847. ápr. 2. (AJ. kk. XV. k. 77. l.)
- 326—328 *Toldi jutalma . . . Petőfi s több írók barátsága is lőn,* — Arról, hogy Petőfi hogyan s mit hallott a Toldiról, s hogyan reagált a hírekre, Gyulai többet ír a *Jelenkor* c. enciklopédiájában: „Az irodalmi körökben mindenütt nagy szenzáció uralkodott. Petőfit, ki már akkor híres költő volt, sérté e nagy dicsőítés s olvasni kívánta a kéziratot. El volt ragadtatva s Aranyhoz tüstént egy üdvözlő költeményt írt . . .” (Gyulai Pál: *Bírálatok. Cikkék. Tanulmányok.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula és Komlós Aladár.) (Bp. 1961. 236. l.) — Erről AJ. írhatott Kertbenynek is, aki az eseményről — a töle megszokott kissé fellengős stílusban — így ír: „alig küldte be Arany — jeligével — e második művét, Pesten mindjárt feltűnést keltett. Voltak, akik szilárdan és bátran arra esküdtek, hogy csak Petőfi írhatta, mások viszont egy „nagy ismeretlen” sejtettek mögötte . . . Petőfi hamarosan megunt hallgatni az efféle hasonlításokat, s bosszankodott a döntőbírákon, akik nézete szerint, minden számságot’ neki tulajdonítanak; mikor azonban a mű nem csupán a kitűzött magas díjat nyerte el, hanem azt — addig hallatlan eset! — még önként meg is emelték, Petőfi lélegzetvesztve rohant a Kisfaludy Társaság titkárához, hogy az így kitüntetett költeményt elolvassa. Alig lapozta azonban át, máris megírta legszebb költeményeinek egyikét, s megküldte Aranyynak . . .” (AJ. kk. XV. k. 686, 688. l.)
- 345—346 *Kertbeny hibáz, midőn azt mondja, hogy ez pályamű volt,* — Kertbeny bevezetője az *Erzählende Dichtungen* von Johann Arany (Leipzig, 1851.) c. fordításkötetéhez. — (Ld. AJ. kk. XV. k. 686, 688. l.)
- 362—363 *a Vasárnapi ujságnak, mellynek szerkesztésével megkínáltatam,* — a „Vasárnapi ujság” AJ. elírása *A Nép Barátja* helyett. Arany László már erre javítva közli (ld. AJHV. XLVIII. 1.). *A Nép Barátjának* első száma 1848. jún. 4-én jelent meg. Szerkesztője Vas Gereben, szerkesztőtársa AJ. volt. (E folyóiratról ld. AJ. kk. XV. k. 870—871. l.)
- 365—366 *1849 tavaszán, bureau-hivatalt kértem s nyertem,* — 1849. máj. 1-én írta folyamodványát Kossuth Lajosnak (AJ. kk. XIII. k. 92—93. l.). Belügyminisztériumi fogalmazói kinevezését Szemere Bertalan máj. 9-én írta alá. (AJ. kk. XV. k. 250. l.)
- 388—390 *Szalontai tartozkodásom idejére esik a félév (1851) midőn, többnyire Geszten tanyázva, Domokosnak órákat adtam a költészeiben.* — AJ. 1851 májusától novemberig, Nagykőrösre költözéséig tanította Tisza Domokost Geszten. Geszti tartozkodását Arany László bő jegyzetekkel kíséri (ld. AJHPrD. XXXIV—XXXVIII. 1.).
- 401—403 *szóba jött, milly czélszerű lenne a hős [Toldi] férfi korából is dolgozva egy eposi, az egészét trilogiává alakítani.* — A Toldi folytatására Toldy Ferenc már 1847. okt. 1-i levelében buzdította AJ.-t. (Ld. AJ. kk. XV. k. 146. l.) Petőfi 1848. ápr. 18-i levelében írta: „ha már fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni”. (AJ. kk. XV. k. 198. l.) — Érdekes, hogy amikor az elnyomatás korában AJ. újból foglalkozni kezdett a Toldi középső részével s írt erről Tompának, az szinte Petőfi szavaival válaszolt:

- „ismerem fejét és lábát, innen következtethetem, hogy a derekát is csak kiviszed bizony . . .” (1851. jan. 10. AJ. kk. XV. k. 324. l.) — A *Toldi szerelmét* AJ. végleg csak 1879-ben fejezte be.
- 411—412 *Egyéb működésem a folyóiratokba* — ld. az egyes folyóiratok címszavai alatt az AJ. kk. XV. és jelen kötetében.
- 428—429 *azt hiszem, Berecznek akarod írni* — Berecz Károly szerkesztette a Hölgyfutár Arcképalbumát (Pest, 1855.). Berecz valóban felhasználta AJ. önéletrajzi levelét (41. l.), kiaknázza továbbá Toldy Ferenc *A magyar költészet kézikönyve* (Pest, 1855—57) c. munkájában frottakát s végül — teljes terjedelemben — amit Gyulai Pál közölt az Újabbkori Ismeretek Tára folytatásában: a *Jelenkor*-ban. (*Politikai és Társasélet Encyclopaediája*. Különös tekintettel a Hírlapok Olvasóira. Az „Újabbkori ismeretek tárának” folytatása. Pest, 1858. 1—9. l.) — ld. még Gyulai Pál: id. m. 232—240. l.
- 433 *Petőfiveli viszonyomat bővebben is érintheted*, — Gyulai e részt nem bővítette ki, viszont részletesebben írt barátságuk kezdetéről.
- 438 *Még egy szót!* stb. — Az önéletrajzi levél e második utóiratát Scheiber Sándor fedezte fel és tette közzé: *Arany önéletrajzi jegyzete* c. It 1952. 98. l. — Ez az utóirat — mivel AJ. külön papírszeletre írta — nem került el az önéletrajzi levelet magánál tartó Toldy Ferenchez. — Jelenleg az OSzK. Kézirattárában őrzik. (ld. *Kéziratos Források az Országos Széchényi Könyvtárban*. 1789—1867. Bp. 1950. 13. l. 145. sz. a.)
- 444—445 *Debrecenben nem ragyogtam mingyárt az első tanulók közt*, — Kertbeny azt írta: „Debrecenbe ment a Kollegiumba. Ott az első tanulók közt ragyogott.” (AJ. kk. XV. k. 685, 687. l.)
- 447 *Anyám halálát álmodtam*, — Kertbeny szerint: „egy nap 1836-ban a máramarosi sziklákon, . . . egy belső hang azt súgta neki, siessen haza, mert anyja meghalt”. (Id. h.)
- 448—449 *Nem mingyárt a márcziusi napokban . . . neveztettem ki concipistának*; — Kertbenynél: „Mindjárt a márcziusi napokban fogalmazóként kapott helyet Arany, Szemere miniszteriumában.” (Id. h. 686, 688. l.)

705. Arany — Tisza Domokosnak Kn. [Nagykörös, 1855. jún. 8.]

K: MTAk. Kézirattára — K. 513/860. sz.; csontszínű 1. papír, 23,3 × 14,4 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Viaszpecsét-maradvány. — Postai pecsétek. Nagy Körös 9/6 [= jún. 9.]. Szegedin 10/6 [= jún. 10.], Nagy Szalontha 11/6 [= jún. 11.], — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 615. l. 860. sz. a.).

M: AJ. VM. IV. k. 434—435. l.

Válasz Tisza D. máj. 22-i és jún. 3-i leveleire.

- 3—4 *sieték Pestre, hogy hátha még . . . találkozhatunk*, — Tisza D. máj. 22-én írt, AJ. máj. 27-én járt Pesten, de már nem találta ott tanítványát.
- 5—6 *Ariosto híres kalamárisától* — Tisza D. „Ariosto kalamárisának hasonmását” hozta ajándékba Rómából mesterének; ld. máj. 22-i levelét.
- 11—12 *csak most, de dato 8-a junii, veszem föl ismét az elejtett fonalat*, — AJ. tehát még Pestről visszatérve kezdte el levelét — tőle szokatlanul — nincs is rajta keltezés. Szilágyi Sándor váratlan betoppánása miatt nem tudta befejezni. A levél kezdete is arra utal, hogy akkor még csak Tisza D. máj. 22-i levele volt a kezében.
- 14—16 *ne várja tőlem, hogy találkozásunk első percét kritikával keseritem*